

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 28-36
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1047613

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 26. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 19. 01. 2022

KARASU-ARAS DAĞLARI'NIN GÜNEY YAMAÇLARINDA DOĞUBAYAZIT BÖLGESİ ERKEN DEMİR ÇAĞI YERLEŞMELERİ

ON THE SOUTH SLOPES OF THE KARASU-ARAS MOUNTAINS EARLY IRON AGE SETTLEMENTS IN DOĞUBAYAZIT REGION

Barış GÜR*

Öz

Karasu-Aras Dağları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yükseltilerinden biri olup, Erzurum hattından gelerek Ağrı ve Kars sınırlarını geçtikten sonra, Ağrı Dağı'nın batısında son bulmaktadır. Batı-doğu uzantılı bu dağ silsilesi geçtiği coğrafyayı da kuzey-güney doğrultusunda ikiye ayrılmaktadır. Bu dağ silsilesinin birçok yüksek tepesinin özel isimleri bulunmaktadır. Aras Havzası'ndaki en önemli yükseltileri Zor ve Pamuk dağlarıdır. Makaleye konu Doğubayazıt bölgesi, Karasu-Aras Dağları'nın güneyinde kalırken Iğdır ise kuzeyinde kalmaktadır. Dolayısıyla Eski Çağ tarihi için önemli olan bu iki bölge Karasu-Aras Dağları'nın üzerinden veya yamaçlarından geçen antik yol veya geçitlerle arkeolojik ve tarihi kültürel bir geçmişe sahiptirler. Doğubayazıt bölgesinde Sinek Yaylası ve Balık Gölü bölgeleri Karasu-Aras Dağları'nın en önemli arkeolojik alanlarıdır. Geniş otlaklarla ve bol su kaynaklarıyla kaplı bu bölgelerde özellikle Erken Demir Çağı'nda çok önemli yerleşim faaliyetlerinin olduğu bugünkü arkeolojik miras yoluyla göze çarpmaktadır. Buradaki arkeolojik merkezler Erken Demir Çağı toplumlarının yer seçimi

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İzmir/Türkiye. E-Posta: baris.gur@deu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-9159>

noktasında ne kadar özenli olduklarını ortaya koymakla birlikte toplumun benimsemiş olduğu ekonomik döngü ile alakalı da fikir edinmemizi sağlamaktadır. Otun ve suyun bol olduğu aynı zamanda korunaklı bu bölge özellikle Erken Demir Çağı'nda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karasu-Aras Dağları, Doğubayazıt, Iğdır, Erken Demir Çağı, Transhümanist

Abstract

The Karasu-Aras Mountains are one of the important elevations of the Eastern Anatolia Region, coming from the Erzurum line and ending in the west of Mount Ararat after crossing the borders of Ağrı and Kars. This mountain range with West-East extension divides its geography into two in the north-south direction. Many high peaks of this mountain range have special names. The most important elevations in the Aras Basin are the Zor and Pamuk mountains. The Doğubayazıt region, which is the subject of the article, is in the south of the Karasu-Aras Mountains, while Iğdır is in the north. Therefore, these two regions, which are important for Ancient History, have an archaeological and historical cultural background with ancient roads or passages passing over or on the slopes of the Karasu-Aras Mountains. Sinek Plateau and Balık Gölü regions in Doğubayazıt region are the most important archaeological sites of the Karasu-Aras Mountains. It can be seen with today's archaeological heritage that there were very important settlement activities especially in the Early Iron Age in these regions, which are covered with large grasslands and abundant water resources. The archaeological centers here reveal that the Early Iron Age societies were as careful as they were in choosing a place, but also provide us with an idea about the economic cycle that the society adopted. This sheltered area, where grass and water abound, was densely populated especially in the Early Iron Age.

Keywords: Karasu-Aras Mountains, Doğubayazıt, Iğdır, Early Iron Age, Transhumanist

Giriş

Erken Demir Çağı'nda genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde ama özelde ise Van Gölü ve özellikle de Ağrı Dağı bölgesinde nüfusun arttığı, bugün tespiti yapılan ve Erken Demir Çağı'na ait arkeolojik merkezlerin fazlalığından anlaşılmaktadır. Ancak önceki dönem kültürlerinin aksine stratejik geçiş ve geçitlerdeki yüksek rakımlı alanların yaşam alanları olarak seçilmesi şüphesiz hayvancılık ağırlıklı bir ekonomik modelin benimsenmiş olmasıyla bağlantılı görülmektedir. Özellikle geçitlere hâkim tepeler veya dağ eteğindeki bu yerleşim yerleri aynı zamanda su ve ot kaynakları bakımından da zengin coğrafi bölgelerdir.¹ Hayvancılık ağırlıklı ekonomik model Erken Tunç Çağı'ndan beridir bölge kültürleri tarafından benimsenmiştir.² Bu anlamda ekip üyesi olarak görev aldığım arkeolojik araştırma³ kapsamında Karasu-Aras Dağları'nın Doğubayazıt bölgesindeki güney yamaçlarında yapılan araştırmalarda Erken Demir Çağı'nın genel tipolojisini ortaya koyması açısından son derece önemli arkeolojik keşifler yapılmıştır.

Elde edilen bilgilerin Ağrı Dağı bölgesindeki diğer Erken Demir Çağı yerleşmeleriyle uyumlu olduğunun altını çizmekte fayda bulunmaktadır. Balık Gölü bölgesinin güney kısmı ile bu alanın batısında kalan Derik Deresi bölgesi (Res. 1), Erken Demir Çağı kale ve sivil yerleşimleri açısından oldukça zengindir. Burada örgütlü bir toplum yapısının izlerinin net olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu arkeolojik merkezin rakım değerlerinin

¹ Belli-Konyar 2003, 3.

² Yiğitpaşa 2012, 276.

³ İlgili araştırma; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni Kafkas Üniversitesi ile Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile devam eden Ağrı-Iğdır İleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri yüzey araştırmasıdır. Bu makalede söz konusu araştırmaya ilişkin sonuçları yayınlamama izin veren Araştırma Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDIMCİEL'e teşekkürlerimi bildiririm.

oldukça yüksek olması bu tür arkeolojik merkezlerin yaylak olarak kullanılmış olma ihtimalini de akla getirmektedir. Bu bağlamda ileride yapılacak araştırmalarla bu sorunun cevabının ortaya çıkabileceğini önermek de mümkündür.

Araştırma Bölgesinde Bulunan Arkeolojik Merkezler

Arkeolojik merkezlere en yakın kültür coğrafyası Doğubayazıt Kenti'dir. Doğubayazıt Kenti ve ovasına, kuzeyde Pamuk batıda ise İpek Geçidi aşıldıktan sonra ulaşılabilir. Bölgenin kuzeyinde Karasu-Aras Dağları ile Ağrı Dağı, güneyde ise sarp yükseklikler bulunmaktadır.⁴ Karasu-Aras Dağları'nın güney yamaçlarında bulunan arkeolojik merkezlerden ilki Balık Gölü'nün bulunduğu bölgedir (Res. 2).⁵ Balık Gölü; Doğubayazıt ile Taşlıçay ilçeleri arasında olup, göle en yakın modern yerleşim yerleri gölün güneydoğusundaki Doğubayazıt ilçesine bağlı Aktarla ve Suluçem köyleridir.⁶ Bugün Doğubayazıt ilçe merkezinden modern bir karayolu ile Balık Gölü'nün güneyine kısa sürede ulaşılmaktadır. Burası aynı zamanda Orta Demir Çağı Urartu Krallığı döneminde Balık Gölü suyunun yapılan kanal ile Doğubayazıt Ovası'na aktarıldığı Ferhat Kanalı'nın da başlangıç bölümüdür (Res. 3).⁷

Arkeolojik merkezlerin bulunduğu Sinek Yaylası genel olarak 2400-2800 rakıma sahip olup oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Eski Çağlardan beri bölge nomadik ve transhümanistlerin hayvancı grupları tarafından kullanılmaktadır. Zengin su kaynaklarına sahip yaylanın kuzeye Aras Nehri'ne doğru sularını akıttığı bölüm Ön Sinek Yaylası, Murat Nehri'ne doğru sularını akıttığı güney bölüm ise Arka Sinek Yaylası olarak adlandırılmaktadır.⁸ Sinek Yaylası'nın bulunduğu yükselti yılın neredeyse 7 aylık zaman diliminde karla kaplıdır. Yayla genellikle Iğdır, Tuzluca ve Musun (Suluçem) halkı tarafından kullanılmaktadır.⁹ Sinek Yaylası Orta Tunç Çağı'nda da önemli bir yaşam alanı olmuştur.¹⁰ Gölün güneyinde ve Doğubayazıt tarafından bulunan yarımada tespit edilen arkeolojik kalıntılar bölgenin Erken Demir Çağı'nda yoğun bir yerleşmeye sahne olduğunu göstermektedir. Oldukça estetik duvarlara ve usta bir işçiliğe ait olan buradaki merkez yapıların, kısmen kaçak kazılarla tahrip edilmiş olduğu görülmüştür.¹¹

Yarımadanın en yüksek yerindeki kayalık, merkez alınarak kayalığa eklenen sur duvarı doğuya doğru sahilde bulunan ana kaya ile birleştirilerek anıtsal bir savunma duvarı elde edilmiştir (Res. 4). Bu uzunluk 185 metredir. Bu haliyle yarımada, uygulanan inşa tekniği ile bir adaya dönüştürülmüştür. Adaya dönüştürülen yapının girişi ise doğudaki ana kayaların tıraşlanması ile oluşturulmuştur. Genel olarak arkeolojik alandaki çanak çömlek tipolojisi ve tarihlenmesi mimari yapıyla uygun olup Erken Demir Çağı'na aittir (Res. 5).¹²

Anlaşıldığı üzere genel olarak Erken Demir Çağı ile birlikte nüfus artışına bağlı olarak ve aynı zamanda hayvancılık ağırlıklı bir yaşam çatısı altında böyle yüksek rakımlı sulak ve otlak merkezlerde yerleşim merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Bu sebeple Erken Demir ve belki Orta Demir Çağı'nda dönem insanların coğrafyaya tam bir hâkimiyetinden söz edebilmek mümkündür. Hayvancılık temelli bir ekonomik modelin seçimi doğrultusunda belirlenen stratejiyle uyumlu olan bu tür arkeolojik merkezlerin bir yönetici kontrolünde

⁴ Yardimciel-Gizlenci 2018, 60.

⁵ Gür 2021.

⁶ Belli 1997, 26.

⁷ Çelik 2018, 191.

⁸ Belli 2012, 19-22.

⁹ Saraçoğlu 1989, 267.

¹⁰ Özfırat 2004, 119.

¹¹ Gür 2021.

¹² Doğan vd. (Baskıda).

organize edildiği anlaşılmaktadır.¹³ Transhümanist veya yaylacı yaşam şekli köy temelli yerleşim düzeni ile ilişkilidir.¹⁴ Bu tür yaşam şekillerinde ana hedef kendi kendine yeterlilik ekonomisidir. Bulunduğu konum itibarıyla izole bir yaşam şekli olan Balık Gölü Erken Demir Çağı arkeolojik merkezinin sitadel görüntülü yapısına ek olarak sivil halkın yaşadığı ayrı bir yerleşme yerinin olup olmadığı belli değildir.¹⁵ Ancak çok sayıda kaçak mezar kazısı burada kalabalık bir grubun yaşadığına işaret etmektedir.

Sinek Yaylası'nın güney ucunda bulunan diğer bir arkeolojik merkez Derik Deresi'nin bulunduğu alandır (Res. 6a-6b). Derik Deresi'ne en yakın modern yerleşme Ortayokuş ve Yalnızkonak köyleridir. Arkeolojik merkez aynı zamanda Balık Gölü'nün yaklaşık 14 km. batısında yine aynı rakım değerinde Sinek Yaylası'nın güney bölümündedir. Arkeolojik merkezin hemen kuzeyinde bulunan göl tabanının 25-30 yıl önce canlı olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu bölüm su kaynakları açısından son derece zengindir.

Gölün güneyinde bulunan ve güneye uzanan bir burun doğu ve batısından gelen iki su kaynağı Küpkıran Çayı'nı oluşturmaktadır. Ancak bu çay yöre halkı tarafından Derik Deresi olarak bilinmektedir. Arkeolojik merkez topluluğunun ilki bu burun en güney ucunda bulunmaktadır. Alan 1 olarak adlandırdığımız arkeolojik merkez sitadelli ve surlu bir yapıya aittir (Res. 7). Derik Deresi'nin ana kollarından birinin batısındaki alçak tepe üzerinde sitadel surla çevrili yaşam alanı ve bu kompleksin doğu eteklerinde bulunan sivil konutlardan oluşmaktadır. Kiklobik taşlarla inşa edilmiş olan sitadel kısmı ile dış sur sistemi, yapının oldukça gösterişli olduğuna işaret etmektedir.

Alan 2 olarak tanımladığımız arkeolojik merkez ise bu merkezin 4 km. güneydoğusundaki 2493 rakımlı tepe üzerinde bulunmaktadır. Daha karmaşık bir yapıya sahip olan arkeolojik merkezde bulunan büyük boyutlardaki sivil konut yapıları ile mezarlar, bu bölümde ciddi bir nüfusun yaşadığına işaret etmektedir (Res. 8). Kaleden ziyade alçak bir tepe üzerinden surla çevrili sitadel olarak tanımlanabilecek yönetici merkezi, tipoloji olarak birinci merkez ile aynıdır. Ancak burada bulunan sitadel duvarları 3 m.'yi geçen yüksekliği ile oldukça heybetli görünmektedir (Res. 9). Bu bölüm de su bakımından oldukça zengindir. Hatta yerleşim yeri içinden bugün dahi küçük bir derenin aktığı gözlemlenmektedir. Bu bölüm diğerinden farklı olarak Ortaçağ döneminde de oldukça yoğun olarak kullanılmış olup, 2 metreye yaklaşan tek parça andezit kayalardan oyulmuş haçlı mezar taşları bulunmaktadır. Bu bölüm kaçak kazının oldukça yoğun yapıldığı bir merkez olup, kaçak kazıyla ulaşılmış sivil mimari duvarlarda 7-8 sıra taş örgüsü tespit edilmiştir. Buradaki yerleşim alanı daha yoğun bir yapılaşmaya sahiptir. Uydu bir sitadel etrafında kümelenen yapılar topluluğu Derik Deresi'nin neredeyse ana kaynağına konuşlanmıştır.¹⁶

Sonuç

Karasu-Aras Dağları'nın güney yamaçları yüksek konumuna rağmen sahip olduğu su kaynakları ve dağ çayırıları sebebiyle Erken Demir Çağı'nda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Derik Deresi mevkiinde bulunan arkeolojik merkezlerdeki su zenginliği iki kaynaklıdır. Bunlardan ilki yüksek rakıma bağlı yoğun kar yağışının bahar ayları ile birlikte erimesine bağlı oluşan sular, diğeri ise yer altından çıkan kaynak sulardır. Su zenginliğine ek olarak uçsuz bucaksız otlakların varlığının bölgenin Balık Gölü'nde olduğu gibi transhümanist gruplar tarafından tercih edilmesine imkân sağladığını söylemek mümkündür.

¹³ Koroğlu 2009, 384-386.

¹⁴ Erdem 2009, 31.

¹⁵ Gür 2021.

¹⁶ Derik Deresi bölgesi ile ilgili bulgular, Ağrı-İğdir İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri 2021 Yüzey Araştırması ile tespit edilmiştir.

Bu bölge aynı zamanda kuzeye doğru gidildiğinde Iğdır ile bağlantı sağlamaktadır. Gerek Derik Deresi bölgesinde bulunan iki arkeolojik merkez ve gerekse bu merkezlerin 14 km. doğusunda bulunan Balık Gölü'nün güneyindeki yarımada bulunan arkeolojik merkez Erken Demir Çağı kültürünün yayılım alanı olarak görülmektedir. Bunlar mimari olarak çağdaş yapılar olduğundan kendi dönemlerinde büyük ihtimalle birbirleriyle bağlantılı merkezler olmalıydılar. Burada bulunan yapılar kompleksinin mimarileri incelendiğinde yönetici bir sınıf ile entegre halk topluluğunun varlığı ortaya çıkmaktadır. Gerek Balık Gölü ve gerekse Derik Deresi mevkiinde bulunan iki ayrı arkeolojik merkezde de bey konağı olarak tanımlanabilecek yapılar topluluğuna bağlı sivil mimari yapılar kompleksi bulunmaktadır. Ancak kış aylarının uzunluğu ve zorlu şartları göz önüne alındığında bu arkeolojik merkezlerin daha aşağı rakım değerine sahip başka merkezlerle yaylak-kışlak bağlantısı olma ihtimali de bulunmaktadır.

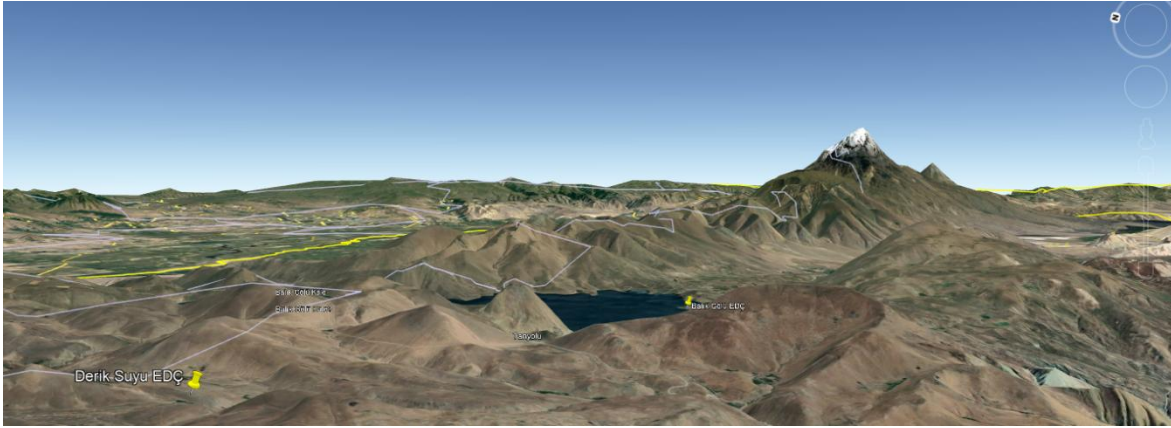
Kaynakça

- Belli, O. 1997, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Belli, O. 2012, "Ağrı Dağı Bölgesi'ndeki Sinek Yaylası'nda Yeni Keşfedilen Urartu Sulama Kanalları", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Iğdır Valiliği, İl Özel İdaresi Yayını, No: 1, Erzurum, 18-49.
- Belli, O.-Konyar, E. 2003, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Çelik, C. 2018, "Doğubayazıt Şehri'nin Turizm Yönünden Kalkınmasında Tarihi ve Kültürel Değerlerin Önemi", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 189-198.
- Doğan, A.-Gür, B.-Yardimciel, A. (Baskıda), "Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yüzey Araştırması", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Sonuçları Yayınları*.
- Erdem, A. Ü. 2009, *Doğu Anadolu'da Demir Çağı Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Gür, B. 2021, "Bir Erken Demir Çağı Yerleşmesi: Balık Gölü Arkeolojik Merkezi", *III. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu / The Third International Symposium of Aras Basin*, (18-19 Mart 2021), Kars.
- Koroğlu, K. 2009, "Urartu Dönemi Bey Konakları", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan: Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu ya Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, (Eds. Sağlumtimur, H.-Abay, E.-Derin, Z.-Erdem, A. Ü.-Batmaz, A.-Dedeoğlu-Konakçı F.-Erdalkıran, M.-Baştürk, M. B.-Konakçı, E.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 383-394.
- Özfirat, A. 2004, "Aras Boyalıları", *Arkeo Atlas*, 3, 119.
- Saraçoğlu, H. 1989, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul.
- Yardimciel, A.-Gizlenci, E. 2018, "Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve*

Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 59-63.

Yiğitpaşa, D.-Can, S. 2012, "Van Müzesi Buluntuları Işığında; Van-Muş Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 274-291.

Resimler

Res. 1: Karasu-Aras Dağları ve Arkeolojik Merkezlerin Konumu

Res. 2: Balık Gölü Arkeolojik Alanı

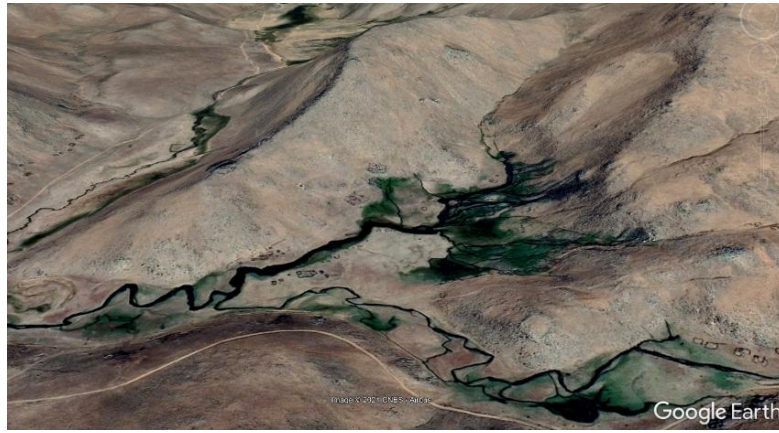
Res. 3: Ferhat Kanalı

Res. 4: Balık Gölü EDÇ Anıtsal Duvar

Res. 5: Balık Gölü EDÇ Çanak Çömlek

Res. 6a: Derik Deresi Bölgesi Uydu Görüntüsü

Res. 6b: Derik Deresi

Res. 7: Alan 1 Sitadel

Res. 8: Alan 2 Sivil Mimari

Res. 9: Alan 2 Sitadel